

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

תורת החלומות וחקר החלימה : כתב-עת

<http://www.hebpsy.net/dreams>

מקור

חלומות, חלימה וחוויות שינה. תיאוריות פסיכודינאמיות, תיאוריה יונגיאנית, פסיכוביולוגיה, החלום בתרבות ותרבות החלום . The Israeli Online Journal for the Study of Dreams and Dreaming

☞ חוברת ב' ☞ מאמר ב'

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות,

במיתוסים ובמעשיות עממיות

מאת: נתנאל פרי

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות

נתנאל פרי¹

היבריס ואינצסט הינם שני ארכיטיפים אשר מופיעים במיתוסים קדומים ומעשיות עממיות, ומוזכרים כחטאים ראשוניים של האדם בתרבויות שונות. למעשה ניתן להניח שהאיסורים על שני חטאים אלו מהווים חוקי יסוד או אכסיומות מוסריות של התרבות האנושית ככלל.

מטרת המאמר הינה לבחון את הקשר בין שתי הנטיות הללו ולהבין את הזיקה הקיימת ביניהן כפי שהיא מופיעה ברובד הארכיטיפלי ובאה לידי ביטוי בחלומות, במיתוסים, בסיפורי בריאה ובמעשיות עם. מתוך הדיון במאמר, נראה שהשאיפה של האגו להתמזג עם הארכיטיפ, מעודדת את הנטייה לאינצסט ואת חוסר הדיפרנציאציה של האדם בקשריו עם האנשים הקרובים לו. גם ההיבריס, המתבטא בשאיפה של האדם להיות באינפלציה וברצון להידמות לאל, מתרחש כתוצאה מתהליך אינטראפסיכי, שבו האגו נוטה להתמזג עם יסוד גדול ממנו שהינו ארכיטיפי.

בשני המקרים האגו מאבד מגבולותיו ונטמע במשהו שגדול ממנו הן בחיבור לנפש הארכיטיפלית והן ביחס לעולם החיצוני ולזולת. לפיכך ניתן לומר, שבכל נטייה אינצסטואונית קיימת גם נטייה סמויה יותר להיבריס ובכל נטייה קיצונית להיבריס יש סכנה לרגרסיה מהירה למצב האינצסטואלי.

מילות מפתח: מיתוסים, מעשיות, חלומות, יונג

¹ פסיכולוג קליני ואנליטיקאי יונגיאני, חבר במכון הישראלי לפסיכולוגיה יונגיאנית.

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

היבריס ואינצסט הינם שני ארכיטיפים אשר מופיעים במיתוסים קדומים, ומוזכרים כחטאים ראשוניים של האדם בתרבויות שונות. למעשה ניתן להניח שהאיסורים על שני חטאים אלו מהווים חוקי יסוד או אכסיומות מוסריות של התרבות האנושית ככלל. האזכורים והדגשים הנשנים וחוזרים שניתנו להם בסיפורי הבריאה, במיתוסים, ביצירות אומנות ובמעשיות העם, רק מאששים את ההנחה הזו. בהסתכלות המשותפת על שני ארכיטיפים אלו ובניסיון להבין את מהותם וחשיבותם הבסיסית נראה, שלמרות שהם מופיעים פעמים רבות ככרוכים זה בזה ומושפעים הדדית אחד מן השני, לא הודגשה מספיק הזיקה הקיימת ביניהם. בד"כ ההתייחסות להיבריס ולאינצסט הינה אל כל אחד מהם בנפרד, ואין קישור מהותי בין שתי נטיות בסיסיות אלו.

חלום שמספר גבר בן 33, נשוי ואב לילד, ממחיש את הקשר המיוחד הקיים בין היבריס לבין אינצסט. הגבר פנה לטיפול בשל קשייו להתמיד במסגרת תעסוקתית ונטייה לעבור מתחום עיסוק אחד למשנהו. היו לו שאיפות גבוהות להתעשר, ולכן מידי פעם נטה להשקיע מאמצים, בהתלהבות רבה, במציאת פרויקטים עסקיים מפוקפקים. פרויקטים אלו, שהגה בינו לבין עצמו, "הבטיחו" כביכול רווח מהיר אבל נתגלו לבסוף כלא מציאותיים וגרמו לו למפח נפש רב ולהפסד כספי. משפחתו של המטופל הייתה מרקע סוציאקונומי נמוך, והוא שאף להיענות לציפיות להצלחה שהופנו כלפיו ע"י האם, בהיותה מאוכזבת מאביו שתואר כאדם פסיבי, לא הישגי וחסר מוטיבציה.

בחלום הוא מוצא עצמו עומד מול המנהלת במקום עבודתו, ומנשק אותה קלות על פיה. בתגובה המנהלת מנשקת אותו בחזקה רבה ומשאירה על פניו סימנים. בעוד הוא מוטרד שאשתו עלולה לגלות עדויות מרשיעות אלו, מגיע בעלה של המנהלת ומכה אותה על מעשיה. הוא התכוון לבוא לעזרתה אבל חשש להסתבך וביקש לברוח משם כדי שהדבר לא ייודע לאשתו. החולם נס על נפשו דרך שדות ועובר בסיס צבאי בדרכו, עד שהוא מגיע לביתו, שם הוא מנקה את עצמו מן הלכלוך שדבק בו. בשלב זה הוא מתעורר, אבל שב ונרדם כדי להמשיך את אותו החלום, בו הוא חש אשמה שברח מן המקום, כיוון שלפתע הסתבר לו בשנתו שזאת הייתה אמו שהוכתה שם.

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

המטופל השאפתן, החותר (במציאות) לרווחים מהירים ושבויה בפנטזיה להגיע לעושר כלכלי ולקידום במעמדו, חוטא בהיבריס ומתאכזב שוב ושוב, כיוון שאינו מצליח לממש את שאיפותיו הגבוהות. עם זאת החלום מדגיש את החוויה האינצסטואלית הנמצאת בבסיס הנטייה שלו להיבריס והדוחפת אותו להתנהגויות אימפולסיביות וגרנדיוזיות. הנטייה האינצסטואלית, המתגלית בחלום בנשיקות התובעניות של המנהלת/אם, מבטאת את ההשפעה של קומפלקס האם עליו, הן באשר ליחסיו עם בת זוגו והן לגבי השאיפות הגרנדיוזיות להצלחה ולהישגים חומריים. הופעת הבעל של המנהלת בחלום, חושפת את השאיפה הלא מודעת לתפוס את מקומו של האב ביחסיו עם האם. האשמה שהמטופל חש, היא כלפי אמו (על כך שלא הגן עליה ולא עמד בציפיותיה) ולא כלפי אביו (על כך שתפס את מקומו).

החלום, אם כן, נותן ביטוי בו זמני לשני ההיבטים של המיתוס האדיפלי: לנטייה לאינצסט ולנטייה להיבריס. הנטייה לאינצסט מיוצגת ע"י הנשיקות עם המנהלת/אם ובכמיהה להתמזגות עמה, והנטייה להיבריס מתבטאת ברצון לתפוס את מקומו של האב, להיות הגואל של אמו וכך לזכות בהתפעלותה.

גם בסרט "בבל" (2006), של הבמאי המקסיקאני אלחנדרו גונזלס איניארטו, ניתן לגלות את הקשר המיוחד הקיים בין הנטייה לאינצסט לבין הנטייה להיבריס. תמונת הסיום של הסרט מראה אב ובתו המתבגרת, עומדים חבוקים בראש גורד שחקים בטוקיו, כאשר הבת עירומה. התמונה מסמלת בצורה תמציתית את שני המוטיבים הללו, העוברים כחוט השני במהלך העלילה, ומדגישה את הזיקה הקיימת ביניהם.

עלילת הסרט, שאינה רציפה ואינה עקבית בזמן, מזכירה סיפור מיתולוגי ומתרחשת ב-3 מוקדים בעולם: במקסיקו, יפן ומרוקו. במהלך העלילה אנו מגלים שבנו הצעיר של רועה כפרי בהרי מרוקו חוטא באינצסט עם אחותו המתבגרת. מאוחר יותר הוא גם מתחרה באחיו הבכור על הערכתו של אביו כלפיו. האח הצעיר, שמנסה להוכיח לאביו את יתרונו על פני אחיו הבכור בירי ברובה, פוגע מתוך יהירותו ופיזיותו בתיירת אמריקאית ומביא הרס ואובדן על משפחתו. האם הדבר מסמל שמי שחוטא באינצסט ועובר על גבולות

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

הסדר החברתי והמשפחתי, מעצם טיבעו קיים בו יסוד מתנשא שמפר ציוויים, ובכך הוא חוטא גם בהיבריס?

במוקד אחר של העלילה, אנחנו מתוודעים לאיש עסקים יפני שלאחר מותה של אשתו, מגדל לבדו את בתו המתבגרת שהינה אילמת. בהיותו עסוק בחתירה להישגים ובהצלחה בעבודתו, הוא אינו ער מספיק לצרכיה הנפשיים של הבת. השאפתנות המוגזמת של איש העסקים, המבטאת את הנטייה שלו להיבריס, גורמת לו להזניח רגשית את בתו. מתוך החסך בו היא נתונה מתגלות אצלה פנטזיות אינצסטואליות כלפי האב, והיא מנסה לפתות דמויות סמכות גבריות, כמו את רופא השיניים המטפל בה, ואת הבלש המשטרתי שחוקר את אביה. אם נבחן את האב ובתו כדמויות השייכות למערכת אחת, הרי ניתן לומר שכאשר דמות אחת חוטאת בהיבריס, זה גורם לדמות אחרת באותה מערכת, לחטוא באינצסט.

שם הסרט "בבל", הקשור בסיפור המקראי לחטא ההיבריס, מבטא גם את חוסר התקשורת והקושי למצוא שפה משותפת בין הדמויות השונות שבו. למשל, בין האב לבתו המתבגרת וכן בין הבת שהינה אילמת לבין הסביבה שבה היא חיה. קושי בתקשורת קיים גם בין האב המרוקני לבניו. הוא מוסר לידיהם רובה כדי לשמור על העדר אך אינו מזהירם מפני השימוש בו, אלא מעודד תחרות בין בניו ואף לועג לאח הבכור על כך שאינו מוכשר כמו אחיו בשימוש בנשק.

בסיפור המקראי על בנית מגדל בבל, (בראשית, פרק י"א.) מתואר שאלוהים בלבד את שפתם של בני האדם כעונש על הנטייה שלהם להיבריס וכדי למנוע מהם את האפשרות לבנות מגדל שראשו בשמיים. במקביל חלוקת האנושות לשבטים, עמים ואומות והיווצרותם של שפות שונות מצביעה על מגמה אקסוגמית, מעודדת דיפרנציאציה, ומפחיתה את הנטייה לאינצסט. האם הסיפור המקראי רומז שהגברת השונות ועידוד הדיפרנציאציה יכולים למתן גם את הנטייה להיבריס?

מאידך שונות רבה ודיפרנציאציה מוגזמת, שמגבירות חוסר תיקשורת, ניכור וזרות, יכולות להוביל לכמיהה למצבים של התמזגות וסימביוזה ובכך מעודדות נטיות אינצסטואליות. כמו

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

כן ניכור וחוסר תקשורת יכולים לגרום להשלכה של החלקים הציליים והנחותים על הזר והשונה ובכך לעודד את ההתנשאות ואת הנטייה להיבריס.

נצר(1) מציינת בספרה "מסע אל העצמי", שעל פי הגישה היוגיאנית, גילוי עריות הינו ארכיטיפ המסמל, את הקרבה והשייכות הסימביוטית המשפחתית שהייתה קיימת בצורה דומיננטית בראשית הקיום האנושי. היא מדגישה שבתחילה גילוי עריות נחשב כזכותם של האלים בלבד, כמו שניתן לראות ביחסים בין זאוס וריאה, כרונוס וריאה זאוס ופרספונה, איזיס ואוזיריס, ועוד. גם המלכים הקדמונים אימצו לעצמם את הנטייה לאינצסט כדי לייחד את מעמדם ולבטא את דמיונם לאלים. למשל בתרבות האינקה המלך, שנקרא אל השמש, נשא את אחותו, שנחשבה לאלת הירח, ונישואיהם גילמו את אחדות השמש והירח. ובתרבות המצרית, אצל הפרעונים, הותרו נישואי אח ואחות. לדבריה, נראה שבתרבויות הקדומות גילוי עריות נחשב כמקודש בהיותו מבטא את ההתאחדות של האני עם העצמי. לפיכך אקט זה התאפשר לאלים ולמלכים, אך בו זמנית נעשה טמא ונאסר בטאבו שעונשו מוות, לגבי אנשים רגילים. גם מתוך היבט זה ניתן ללמוד שהנטייה האינצסטואלית אצל בני האדם הרגילים קשורה לנטייה להיבריס, כיוון שאז הם מבטאים את השאיפה להיות כאלים או כמלכים רמי מעלה, ובכך הם פוגעים בסדר הראשוני של הקיום.

להלן אתייחס תחילה לנטייה לאינצסט ואנסה לבחון את המשמעות שיש לה במישור הפרסונאלי והאינטראפסיכי ובמישור הקולקטיבי והבין אישי. בנוסף אתייחס גם לנטייה להיבריס, לקשר הקיים בין שתי הנטיות הללו ולזיקה הקיימת ביניהן, כפי שבאה לידי ביטוי במיתוסים ובמעשיות עם. התייחסות משותפת לשני יסודות בנפש מוכרת לנו בגישה היוגיאנית, למשל בין האגו לבין הסלף, בין היסוד הגברי ליסוד הנשי, בין ארכיטיפ הילד לבין ארכיטיפ הזקן או בין הנטייה התוקפנית לנטייה הקורבנית. הסתכלות כזו מדגישה יחסי השלמה בין הארכיטיפים השונים, וכך הם שופכים אור אחד על השני ומקבלים משמעות, שמעשירה אותם ויוצרת מרחב משותף ביניהם בחיי הנפש.

הנטיה לאינצסט

בלס(2) סוקרת את תולדות יחסה של הפסיכואנליזה לנושא האינצסט. כידוע, בתחילה פרויד סבר שגילוי עריות הייתה טראומה קונקרטית ממנה סבלו הפציינטיות ההיסטריות שהוא טיפל בהן. טראומת גילוי העריות הייתה הסיבה על פי פרויד להתפתחות הנוירוזה ההיסטרית והוא גילה זאת דרך ההליכה בעקבות האסוציאציות החופשיות של המטופלות שלו. זו הייתה תיאורית הפיתוי הראשונה שפרויד החזיק בה במשך מספר שנים. אבל פרויד עצמו נטש את תיאורית הפיתוי הזו כשחשב שזה לא סביר שגילוי העריות הינה תופעה כה נפוצה כמו ההיסטריה. כתוצאה מהאנליזה שערך לעצמו הוא הכיר בקיומן של פנטזיות מיניות כלפי ההורים והגדרן כתסביך אדיפוס. הוא חשב שהוא טעה כאשר התייחס לאסוציאציות ולתכנים שהעלו המטופלות שלו כפשוטם. הוא הסיק מכך שאלו לא היו אירועים ממשיים אלא תוצרים של פנטזיות מיניות. גישה זאת נחשבת לתיאורית הפיתוי המקובלת ששלטה בפסיכואנליזה עד שנות ה-80.

זליגמן(3), מציינת שעד לפני 30 שנה סברו חוקרים, כפי שנטען בספר פסיכיאטריה מרכזי מאותה תקופה(4), שגילוי עריות הינה תופעה נדירה מאד ורק אחת למיליון נשים נפגעו ממנה. כיום מוסכם שלא מדובר בתופעה שולית אלא בעניין שכיח בחברה המערבית ויש הטוענים שהיא מתרחשת אצל אחת משבע נשים(5). המהפך בתפיסה הסטטיסטית של ממדי התופעה משקף שינוי תודעתי ביחס החברה אליה. הדבר בא לידי ביטוי גם בהבנה התיאורטית של התופעה בגישה הפסיכואנליטית. בשנות ה-80 הופיע סיפרו של מייסון(6) שתקף את הפסיכואנליזה והאשים אותה בשותפות פעילה ומכוונת בקשר השתיקה שאפף שנים רבות את הנושא ומנע טיפול הולם בנפגעים. בעקבות הביקורת שלו ושל אחרים החלה חזרה בגישה הפסיכואנליטית לתיאורית הפיתוי הראשונה של פרויד.

ההסתכלות בגישה היונגיאנית על גילוי עריות, נעשית אף היא במישור הקונקרטי ובמישור הסימבולי אך באופן שונה מאשר בגישה הפסיכואנליטית. ברובד הקונקרטי מדובר על הדחף ליחסים מיניים בתוך המשפחה בין הורים לילדים, או בין אחאים, או בין קרובי משפחה מדרגה ראשונה. במישור הסימבולי של האינצסט, יונג מדגיש הסתכלות רחבה

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

יותר של הנטייה האינצסטואלית, שבה מדובר לאו דווקא על יחסי מין קונקרטיים או פנטזיות מיניות בין בני משפחה, אלא על קירבה סימביוטית, חוסר דיפרנציאציה ותלות רגשית הקיימים ביחסים המשפחתיים. התייחסות נוספת של יונג (7) ושל נוימן (8) קיימת במישור האינטראפסיכי והסימבולי, שבה האינצסט מסמל התמזגות בין יסודות של הנפש כמו בין היסוד הגברי לבין היסוד הנשי, או לרגסיה של האגו אל ארכיטיפ האם. אבל האם הדגש ששם יונג על ההיבט הסימבולי של גילוי עריות מבטא אף הוא את הקושי שלו להתמודד עם הבעיה במישור החברתי הקונקרטי, כפי שהדבר בא לידי ביטוי אצל פרויד? מצד שני ההתייחסות הסימבולית של יונג לתופעה מעשירה ומרחיבה את משמעותה בחיים הנפשיים, ועוזרת לנו להבין אותה בהיבט רחב וכולל.

בספרו "The Psychology of the Transference" מתייחס יונג (7) אל האינצסט כארכיטיפ המבטא את הנטייה הסימביוטית וכדחף לאינדוגמיה, כלומר כדחף לשמירה על האיחוד המשפחתי והשבטי. זהו אינסטינקט שיונג מדמה אותו כמו הינו כלב הרועים ששומר על העדר להיות מאוחד ולא להתפזר. בו זמנית קיימת גם באדם הנטייה האקסוגמית שבעטיה מוטל טאבו על קיום יחסי מין בתוך המשפחה, כיוון שהמימוש הקונקרטי של האינצסט יש לו משמעות רגרסיבית והרסנית על ההתפתחות האנושית. הדחף לאנדוגמיה והדחף לאקסוגמיה הביאו לידי כך שבתרבויות קדומות או שמרניות, התעורר צורך רב למצוא פשרה ביניהם, כלומר לא להתחתן עם זר שהוא מחוץ לשבט מחד, אבל גם לא עם אדם שהוא בקרבה משפחתית ראשונית, מאידך. לפיכך הייתה קיימת בתרבויות אלו הנטייה להתחתן בין בני דודים ממעלה ראשונה, או להינשא בנשואים כפולים ומוצלבים של אח ואחות מצד אחד, עם אחות ואח מצד שני. יונג מתאר שתי מעשיות עם שנותנות ביטוי לשתי נטיות בסיסיות וסותרות אלו: הדחף לאינדוגמיה והדחף לאקסוגמיה:

במעשיה איסלנדית מסופר על בחורה צעירה בשם פינה, שלא רצתה להתחתן עם איש והתחננה בפני אביה שידחה כל מחזר שיבקש את ידה ממנו. היו לה הרבה מחזרים שפנו,

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

כמקובל, אל האב כדי להינשא לה, אבל אביה, כפי שביקשה ממנו ביתו, דחה את כולם. יום אחד הגיע אליו איש זר שביקש להתחתן עם בתו ואיים עליו שאם לא יסכים הוא יהרוג אותו בחרבו. פינה, שחששה לגורל אביה, התחתנה בלית ברירה עם האיש הזר אבל ביקשה שאחיה ילווה אותה אל ביתה החדש ויגור עמה. לפני חג המולד בעודה עסוקה בהכנות לחג, עזב בעלה במפתיע את הבית. פינה ואחיה הלכו לחפש את הבעל, בכל מקום ולבסוף מצאו אותו על אחד האיים, חי עם אישה יפהפייה. משנודע לה הדבר, חזרה פינה יחד עם אחיה אל ביתה ולא התלוננה על מר גורלה. אחרי החג הופיע הבעל בביתם ובידו תינוק. הוא הניח את התינוק על מיטתם ושאל אותה של מי התינוק הזה והיא השיבה לו שהוא שייך לה. כך היה גם במשך השנתיים הבאות, כל שנה הוא חזר והופיע עם תינוק בידו, נתן אותו לאשתו המסורה והיא אמצה אליה את 3 התינוקות ללא התנגדות. לאחר שפינה קיבלה עליה את מעשיו של בעלה ונענתה לו, מתגלה לנו שבעלה עבר על איסור שהטילה אמו החורגת והמכשפה והימרה את פיה. בשל כך, אמו המכשפה הטילה עליו קללה שייוולדו לו 3 ילדים מאחותו, שהינה האישה היפהפייה שאותה פגשו הבת ואחיה על האי. הוא יכול היה להשתחרר מן הכישוף של אימו החורגת, רק באם ימצא אישה שתינשא לו, שתדע מכל הסיפור ותהא מוכנה לאמץ את 3 הילדים שנולדו לו מאחותו. במידה ולא הוא יהפוך לנחש ואילו אחותו תהפוך לסייחה. תודות לנכונותה של פינה לקבל את מעשיו של בן זוגה, הוסר הכישוף של האם-המכשפה. האגדה מסתיימת בכך שבעלה של פינה, חוזר לחיות עמה ומחתן את אחותו שממנה נולדו 3 ילדיו, עם אחיה של פינה.

האגדה מדגישה עד כמה הדחף לאינצסט הינו חזק שכן הדחף יכול להשתלט על נפש האדם ככישוף שהוא מתקשה לעמוד מולו. רק התמסרות רבה של בת הזוג (פינה) ונתינת אמון מוחלט בבן זוגה יכולות להוות כוח מאזן לנטיה האינצסטואלית ולגרום לאיש הזר להשתחרר מן הקשר המכושף לאחותו. פינה עצמה כרוכה, גם היא, ביחסים אינצסטואליים עם אחיה ואביה, ולכן היא מסרבת להתחתן. רק איום במוות על אביה מכריח אותה להעתיק את אהבתה אל אדם זר שאינו מבני משפחתה. האנימוס של פינה אינו מספיק מפותח ולכן היא מתקשה להינתק מאביה ומתחננת בפניו שלא ישיא אותה לאיש. כאשר היא מתחנת עם האיש הזר היא מבקשת שאחיה יתלווה אליה אל ביתה החדש. הליווי של

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

האח מייצג מחד את הנטיה האנדוגמית והאינצסטואלית של פינה. בו זמנית האח מאפשר גם את מימוש הנטיה האקסוגמית והיציאה החוצה מן הקן המשפחתי, והוא מהווה מעין דמות (או אובייקט) מגשרת, שמקנה לה את היכולת להתקשר רגשית לאיש הזר ולהיות נאמנה אליו.

מעניין להשוות מעשיה זו ל"אגדת שלשה וארבעה" של ח.נ. ביאליק(9). במעשיה האיסלנדית קיימת הדגשה של הנטיה האינצסטואלית מצד הבת והיא מתחננת בפני האב שלא יחתן אותה עם איש. לעומת זאת ב"אגדת שלושה וארבעה", המלך שלמה שומר על בתו בארמון מבוצר, כדי שלא תפגוש את הגבר המיועד לה, מכיוון שנתגלה לו מהתבוננות בכוכבים שהיא עומדת להתחתן עם איש עני ואביון. הבת עצמה חשה מדוכאת על כך שהיא כלואה. היא כמהה להכיר את אהוב ליבה, והיסוד הגברי שבנפשה כמו גם הנטיה האקסוגמית שלה הינם מפותחים יותר. בעוד פינה קשורה מאד לאביה ולאחיה ואינה מעוניינת בגברים זרים המאיימים עליה, בתו של המלך יכולה להמשך אל בן העניים הזר, הנחבא אל הכלים, והצנוע באופיו, אשר שונה מן המלך שלמה שהינו מוחצן ויהיר באישיותו.

בשני סיפורים אלו ניתן גם לראות את הקשר האינהרנטי שבין הנטיה להיבריס והנטיה לאינצסט:

במעשיה האיסלנדית, נראה שהאינצסט הוא תולדה של חטא היוהרה. באגדה מסופר שהבעל של פינה המרה את פיה של אימו ובכך הוא נתן ביטוי לנטייה שלו להיבריס. הדבר הביא עליו קללה מצד אמו הפגועה וכעונש הוא אמור לחזור למצב אינצסטואלי שמבטא את הסכנה לאובדן האני. באם הוא לא ימצא אישה שתיגאל אותו, הוא ואחותו יהפכו לבעלי חיים ויחיו ברגרסיה תמידית. ב"אגדת שלשה וארבעה" נראה בתחילה שחטא היוהרה הוא תולדה של המצב האינצסטואלי. המלך שלמה נתון ביחסים סימביוטיים עם בתו והוא מתקשה להיפרד ממנה. בשל כך הוא מנסה לשנות את הגורל שלה ולמנוע ממנה להתחתן עם החתן העני המיועד לה ובכך, הוא מבטא את הנטייה שלו להיבריס. עם זאת יתכן שהמלך שלמה חטא בחטא הגאווה עוד קודם לכן, והגורל שנקבע לבתו להתחתן עם איש עני ואביון, נועד מראש להיות אקט קומפנסטורי (מפצה) על נטייתו של המלך

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

להיבריס. בכל מיקרה ניתן לראות גם כאן עד כמה שני חטאים אלו כרוכים זה בזה ויכולים להשפיע זה על זה.

דוגמה נוספת שמביא יונג (7) באותו הקשר הינה מעשיית עם רוסית שבה מסופר על נסיך צעיר שמכשפה נותנת לו טבעת מזל שמעניקה לו כוחות מיוחדים. הקסם של הטבעת אמור לפעול רק בתנאי שימצא בחורה שהטבעת תתאים בדיוק לאצבע שלה. כשהנסיך גדל הוא הלך לחפש כלה אבל הוא לא הצליח למצוא נערה שהטבעת תתאים לה. הוא סיפר זאת לאחותו והיא ביקשה ממנו למדוד את הטבעת, והינה היא התאימה לה בדיוק. הנסיך רצה להתחתן עם אחותו אבל היא ידעה שזה יהיה חטא לעשות כן ולכן ישבה ובכתה בפתח ביתה. קבצנים זקנים שעברו ליד הבית ניחמו אותה ונתנו לה עצה: "הכיני 4 בובות והניחי אותן בארבע פינות החדר. כשאחיד יבקש להתחתן איתך עשי זאת אבל כשיזמין אותך לחדר השינה אל תמהרי ובטחי באלוהים". לאחר החתונה האח קרא לאחותו לחדר השינה ואז 4 הבובות החלו לשיר וקראו לאדמה שתיפער את פיה כדי שהאחות תיבלע בה ולא תממש את גילוי העריות. האחות שנבלעה באדמה המשיכה בדרכה מתחת לאדמה עד שהגיעה לביתה של בבה יאגה המכשפה. למכשפה היתה בת שעזרה לאחות להסתתר מן המכשפה כדי שלא תיפגע אבל המכשפה גילתה אותה וכבר חיממה את התנור כדי לשרוף את האחות בתוכו. אז עשו האחות ובתה של המכשפה יד אחת והצליחו להשליך את בבה יאגה אל תוך התנור הבוער. לאחר מכן הן הגיעו אל טירת הנסיך שם פגשו את הנסיך ומשרתו. מסתבר שהנסיכה ובתה של המכשפה היו כה דומות עד שהנסיך לא יכול היה להבחין ביניהן. המשרת יעץ לנסיך לערוך מבחן. הוא יניח מתחת לזרועו של הנסיך שקית עור מלאה בדם אותה הוא ידקור בסכין ואז הנסיך ישים עצמו כאילו הוא מת. הם פעלו בהתאם ואז אחותו של הנסיך מהרה להשליך את עצמה עליו בצער ובכי כי חשבה שהוא נהרג. כך יכול היה הנסיך לזהות את אחותו הטובה. טבעת הקסם של הנסיך תאמה כמובן גם את ידה של בתה של המכשפה והנסיך יכול היה להתחתן איתה ואת אחותו הנסיכה הוא העניק לבעל מתאים אחר.

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

המעשייה מספרת שהנסיך נשבה בקסמה של טבעת המזל, והיה מוכן להתחתן עם אחותו ולחיות באינצסט כיוון שהיה חשוב לו מאד לזכות בכוח המיוחד והרב הטמון בטבעת. גם במעשייה זו נראה שמתוך הנטייה להיבריס של הנסיך והשאיפה להשיג יכולת על אנושית, קיימת אצלו סכנה גדולה לחטוא באינצסט. אחותו של הנסיך שמשתעשעת עם הטבעת ומבקשת למדוד אותה מבטאת אף היא את הנטייה האינצסטואלית שלה עצמה. עם זאת, ברגע שהיא נדרשת לממש אותה בפועל, היא נרתעת מכך וממרת בבכי.

האינצסט במעשייה נמנע ע"י ריטואל של 4 הבובות שמשמעותן הסמלית היא קיום זיווג בין 4 אנשים במקום של שניים שהינם אחים. כדי להימנע מאינצסט האחות צריכה לצאת למסע מתחת לאדמה. במסע זה, היא אמורה לפגוש את דמות הצל שלה (בתה של המכשפה שדומה לה להפליא) לשתף עמה פעולה ולערוך עמה אינטגרציה, כדי להינצל מן הקומפלקס של האם הרעה.

הנסיך מתקשה לערוך אבחנה בין אחותו לבתה של המכשפה, כיוון שהוא נתון תחת כישוף. כלומר באופן סימבולי האגו נתון באינצסט עם ארכיטיפ האם הרעה, ולפיכך הוא נתון תחת ההשפעה שלה, נמצא בחוסר מודעות ויש לו קושי לערוך דיפרנציאציה. הוא נעזר במשרת (דמות הצל שלו) אשר מנחה אותו באופן טריקסטרי לערוך מבחן. בעזרת המבחן שהוא עורך הוא יכול להשתחרר מן הכישוף, להתוודע אל אחותו ולהיות מודע למשמעות העמוקה של קרבת דם אחאית שהיא חזקה יותר מהמשיכה המינית אל בת הזוג המיועדת. האגדה מרמזת כאן שרגש אמיתי אכפתיות ואהבה אחאית יכולים להתקיים רק כאשר הדחף המיני מרוסן כלפי בן המשפחה.

ספרו של סטיין (10) על "Incest and Human Love", מדגיש נקודה משמעותית זו שעולה באגדת העם הרוסית בצורה סימבולית. סטיין טוען שהטאבו על האינצסט מאפשר התפתחות של אהבה אנושית ויחסים בינאישיים כיוון שהוא גורם לאדם שלא להתייחס לזולת רק לשם פורקן יצרים או כאל אובייקט מיני, אלא מכריח אותו לעצור ולחשוב על האחר אליו הוא משתוקק. הטאבו גם משפיע על התייחסות של קדושה וכבוד אל ההורים והאחאים. לטאבו על אינצסט קיימות שתי השלכות נוספות, לדברי סטיין: 1. דפוס ההתמודדות עם התסכול הכרוך בכמיהה לאדם הבלתי מושג הופך להיות הדפוס של

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

התמודדות עם כל המטרות הבלתי מושגות 2. הטאבו מכריח את האדם לעמוד בפני השאלה את מי הוא בוחר לאהוב תחת המגבלות האישיות שיש לו והמגבלות שהתרבות מטילה עליו. ניתן להבין מכך שהטאבו על האינצסט עוזר למתן גם את הנטייה להיבריס. הנכונות להשלים עם חוסר המושגות של האובייקט האהוב, מאפשרת לאדם לקבל ולהשלים גם עם המגבלות והאילווצים שהחברה מעמידה במימוש שאיפותיו ככלל, ועוזרת לו לרסן אותן.

סטיין מתייחס לפצע של האינצסט ולפיצול שהוא גורם לנפש הילד בחברה המערבית. הוא מדגיש שלמרות שהטאבו על אינצסט קיים כאינסטינקט ראשוני בנפש האנושית כמו התשוקה לאינצסט, עדיין נדרשת יכולת גבוהה של מודעות וכוחות אגו כדי לעמוד בפני הפיתוי לאינצסט. סטיין טוען שבחברות פרימיטיביות היו ריטואלים ומנהגים שהגנו באופן אינטגרטיבי וטבעי על נפש המתבגר שלא להיסחף לאינצסט. הוא מביא לדוגמא מחקר אנתרופולוגי שנערך על שבטים מילנזיים ע"י מלינובסקי (11), בו עולה שהילדים של האישה שייכים לא לבעל אלא למשפחת האישה, ואחיה של האישה הוא האחראי עליהם והוא הדואג להתפתחותם. כמו כן מעמדם נקבע ע"י מעמדו של הדוד בשבט ולא על פי מעמדו של האב. האב משמש יותר כאיש חברה לילד ולא כסמכות. האח שהוא אחראי להתפתחותם הרוחנית של ילדי אחותו, אסור שיהא בעל תשוקה מינית לאחותו כדי לא למנוע ממנה להתחתן עם אחר. בחברה הפרימיטיבית קיים חופש מיני לילדים ככלל אבל האחים והאחיות מאותה אם מופרדים ביניהם מגיל צעיר והם משחקים בקבוצות גיל שונות. מחד הם חיים בקרבה אחד של השני ואוהבים זה את זה אבל נאסר עליהם לקיים קומוניקציה אישית או אינטימית. אסור להם אפילו להסתכל אחד על השני או לשתף ברגשות או מחשבות. ככל שהם גדלים הטאבו על האינצסט הולך וגדל. למרות שקיים איסור על אינצסט, אין אצל השבטים הללו הדחקה של הרגשות הסקסואלים כלפי קרובי המשפחה והם יכולים לדבר על משיכתם המינית לאחיהם אך עם תחושה ברורה שאין להביא זאת לכלל מימוש. כך לא נוצר פיצול בנפש בין המשיכה לאהבה האנושית. השליטה על יחסי האינצסט לא נעשית ע"י הדחקה של המיניות אלא בעזרת חוקים וריטואליים חברתיים שמונעים זאת ועוזרים לנער ולנערה להתגבר עליהם. סטיין מדגיש שהאיסור

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

על האינצסט מוביל לקדש את היחסים בין בני המשפחה ומאפשר התפתחות של רגשות אנושיים של אכפתיות, חום מסירות ושותפות גורל, שהם מעבר להתייחסות אינסטינקטואלית. לדעתו, המתבגר בחברה המודרנית, נדרש להתמודד לבדו עם הדחפים האינצסטואליים, ללא העזרה של החוקים והריטואליים החברתיים. כדי להתגבר על הנטיות האינצסטואליות הילד מוכרח להדחיק את התחושות המיניות כלפי בן המשפחה, מה שגורם לפיצול בנפש הילד בין אהבה למיניות.

הפיצול הקיים בין אהבה לבין מין מגביר את הזיקה שבין הנטיה האינצסטואלית המודחקת לבין השאיפה להצלחה גרנדיוזית ולהיבריס. השאיפה להצלחה ולאינפלציה יכולה להוות פיצוי על ההדחקה של המשאלה והנטייה האינצסטואלית ודרך לזכות באופן עקיף בהתפעלות ובאהבת האם, כפי שראינו קודם בחלום של הגבר בן ה-33 בטיפול.

הנטיה להיבריס

ההיבריס כחטא הגאווה מבטא את הנטייה של האגו האנושי ל"התנפחות" ולאינפלציה. החוטא בהיבריס שואף לשלוט, לחוש חוזק וכוח או להיות בעל ידע ותובנה יוצאי דופן. זוהי הנטייה לגרנדיוזיות ולאומניפוטנטיות של מי שחש שהוא בעל יכולות מיוחדות, מתייחס אל עצמו כבעל זכויות יתר, ואינו כפוף למגבלות האנושיות. למעשה ישנן הרבה צורות של היבריס ואינפלציה, שמה שמגדיר אותן ככאלו הינו שבמצב זה אדם חש שהוא בעל מאפיינים של אל ומתנכר להיותו בן אנוש. תחושות הגדלות וההתנהגות המתנשאת מלוות בשינוי פנימי אינטראפסיכי.

אדינגר(12), בספרו "Ego and Archetype". מתאר שההיבריס מתרחש כאשר האגו נוטה להתמזג עם הארכיטיפ. לדבריו, זהו מצב שבו חלק בנפש (Ego) מייחס לעצמו את האיכויות של משהו רחב וגדול ממנו (Archetype).

למעשה, טוען אדינגר, אנחנו נולדים לתוך מצב של אינפלציה. מבחינה התפתחותית האגו של התינוק שקוע כולו בתוך הלא מודע ואין דיפרנציאציה בינו לבין העצמי. זהו השלב

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

האורובורי בו התינוק נתון בתחושת גדלות למרות שהוא כמובן אינו מודע לכך. האגו של הילד ושל האדם הפרימיטיבי שניהם נמצאים בהזדהות ובהתמזגות הן עם הנפש הארכיטיפלית הקולקטיבית והן עם הטבע החיצוני, כיוון שאין מספיק הפרדה בין חוץ לפנים (שלב ה- Participation Mystique). האדם המודרני לעומת זאת, חש געגועים ונוסטלגיה למצב האורובורי (Uroboros) כיוון שהאני שלו התרחק מידי מן הלא מודע. המצב האורובורי נתפס כשלמות, כחזרה אל גן העדן האבוד שבו האדם נמצא בהזדהות עם הטבע והאלים.

אדינגר מתאר כיצד מתחילה להתרחש הדיפרנציאציה בין האגו ללא מודע מה שיוצר את הציר של האגו-סלף. התהליך מתואר כתהליך החוזר על עצמו ומתפתח באופן ספיראלי. בתהליך זה הילד חווה עצמו בתחילה במצב אינפלציוני הירואי. בשלב הבא הוא חווה דחייה, התנתקות והתנכרות מן העצמי, כיוון שהפנטזיות האומניפוטנטיות שלו אינן מתגשמות. בעקבות זאת הוא חש השפלה וחרטה. במצב הטוב כאשר התינוק והילד נתונים בסביבה הורית מכילה, מתעוררות בהדרגה תחושות של קבלה, תיקון וחיבור מחדש עם הסלף, ולבסוף נוצרת שוב אינפלציה מחודשת. התהליך חוזר על עצמו שוב ושוב, בשלבים הראשוניים של ההתפתחות הילדית, וכל פעם זה גורם להתפתחות המודעות לדיפרנציאציה מן הסלף ולירידה ברמה של האינפלציה. עם זאת, עלולה להיווצר הפרעה בתהליך, בשני שלבים של המעגל הספיראלי, כאשר קיימת בעייתיות ביחסים של הילד עם בני משפחתו. אם הילד לא חש מספיק הכלה מצד ההורים, בשלב שבו הפנטזיות האומניפוטנטיות שלו אינן מתגשמות, לא מתאפשר לו להרגיש קבלה ותיקון והוא נתון רק בין שני מצבים אפשריים: של אינפלציה והתמזגות מחד או של ריחוק והשפלה מאידך, ללא התפתחות של המודעות ועם קושי בדיפרנציאציה מן העצמי. תקיעות נוספת בתהליך מתרחשת כאשר ההורים הינם פרמסיביים מידי, מפנקים ואינם מציבים גבולות. גם זה גורם לכך שהילד יהיה יותר מידי נתון בתחושה אומניפוטנטית ולא יחוש מספיק את הדחייה וההתרחקות מן המצב האורובורי, כלומר האגו שלו לא יוכל לעמוד בתסכולים ולהתפתח.

על פי אדינגר, תקיעות כאלו גורמות לאדם לפתח אישיות בעלת נטיות אינפלציוניות, שמאפייניה באים לידי ביטוי בצורות שונות של שאיפה לכוח ולשליטה, או בנוקשות

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

אינטלקטואלית שבה האדם חש שרק הוא צודק. גם תאוה, או שאיפה למימוש עיקרון העונג, שאינה מתחשבת בעיקרון המציאות, הינה ביטוי לאינפלציה של האגו. אינפלציה של האגו יכולה לבוא לידי ביטוי בצורות שונות של פנטזיות לנצחיות או לנעורים נצחיים שבהן יש הכחשה של המוות וגבולות החיים. צורה נוספת של אינפלציה הינה האינפלציה השלילית שבה יש הזדהות עם הקרבן הקדוש. במצב זה האדם חש שהינו אשם וסובל תמידי, ונותן ביטוי לעמדה שאף אחד בעולם לא יכול לחוש יותר אשם וסובל ממנו. ובכלל כל מצב שבו אדם מביע הזדהות יתר עם עמדה או רגש קיצוניים כמו תחושה שהוא מושפל מידי או ארוגנטי מידי, אוהב ואלטרואיסטי מידי כמו גם חזק וחכם מכולם, כל אלו יכולים להיות ביטוי לאינפלציה של האגו.

אחת הווריאציות לקשר שבין הנטייה להיבריס לבין הנטייה לאינצסט קשורה גם לציר של יחסי הכוח בין תוקפן לקורבן. הקומפלקס קורבן-תוקפן הינו טעון מאד, במיוחד לאנשים שעברו טראומה אינצסטואלית של ניצול מיני. לפיכך קיימת סכנה שנטייה קוטבית לחוש קורבן, מעוררת במקביל וכפיצוי, שאיפה להיות בקוטב השני של הקומפלקס, כלומר הזדהות עם הכוח והשליטה של התוקפן. כך חוייה אינצסטואלית-קורבנית יכולה לעודד נטייה להיות בהיבריס תוקפני או אינטלקטואלי.

חלום שסיפרה מטופלת בת 37, שעברה ניצול מיני בילדותה על ידי בן משפחה קרוב, נותן גם ביטוי לנטיות האינפלציוניות המוסתרות שלה. נטיות אלו נועדו, כנראה, לאזן את תחושות הנחיתות שהתגברו אצלה על רקע הטראומה האינצסטואלית שחוותה בילדות.

בחלום מתואר שהיא מטפסת על קירותיו החיצוניים של בניין גבוה, ומדלגת קומה אחר קומה כמו הינה "ספיידרוומן", כדי להגיע לספריה הנמצאת בגג הבניין. היא אינה מודאגת ולא חוששת ליפול למרות שחשבה שאפשרות כזאת תיתכן. כאשר היא חשה שהיא מאבדת שליטה ונופלת מטה היא מופתעת מאד. היא רואה גבר בתחתית הבניין וקוראת לו כדי שינסה לתפוס אותה בידיו וכך "ירכך" את הנפילה שלה. עם זאת הוא אינו נענה לה והיא מחליטה במהלך הנפילה, לדאוג לעצמה ומצמיחה כנפיים שיבלמו אותה ויאפשרו לה לנחות בשלום.

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

המטופלת מטפסת בחלום על קירות הבניין החיצוניים בדומה לספיידרמן וכאילו היא אשת-עכביש בעלת יכולות על אנושיות. דימוי זה מבטא במשותף את הנטיות הגרנדיוזיות שלה יחד עם המאפיינים הסימביוטים והאינצסטואליים של עכבישה הטווה חוטים כדי ללכוד ברשתה את הטרף הזכרי. היא מטפסת אל על, אל הספריה המייצגת את השאיפה לאנימוס אינטלקטואלי, אך בד בבד היא מתרחקת מן היסוד הגברי הארצי, מגלה התנשאות כלפיו ועלולה לפגועה בו בנפילתה. המשיכה לאינטלקט ולשליטה מעודדת נטיות גרנדיוזיות והתנתקות מן התחושות והאינסטינקטים הטבעיים דבר שפוגם ביציבותה. היא נוטה להמשך במציאות לקשרים עם גברים בעלי אפיונים נרקיסיסטיים המרוכזים בצרכיהם האישיים והפוגעים בה. הצמחת הכנפיים היא ביטוי נוסף להיבריס שלה ולנטייה שלה לחפש פתרונות פנטזמטיים למצבי מצוקה.

המטופלת סיפרה שהייתה נוטה להיקלע בחייה לסיטואציות הכרוכות בפיתוי של דמויות סמכות ביחסי עבודה. כפיצוי לחוויית היותה קורבן ואובייקט מיני מנוצל, נוצרה בה נטייה לפתות גברים, מתוך שאיפה מוסתרת להפוך אותם לקורבן. כך היא יכלה לחוש כלפיהם התנשאות ובוז על נטיותיהם היצריות ועל כך שהצליחה ללכוד אותם בקסמיה. עם זאת תחושות עליונות אלו, היו גורמות לה להיקלע שוב ושוב למצבים מיניים בהם היא הרגישה בסופו של דבר, מנוצלת וקורבנית, והיו מחזירות אותה לחוויית האינצסטואליות הקשות שחשה בילדותה.

למרות שאדינגר מתייחס לקשר הקיים שבין התמזגות (אינצסט) של האגו עם הלא מודע הקולקטיבי, לבין נטיות אינפלציוניות (היבריס), הוא אינו מתייחס לקשר הקיים בין היבריס לבין אינצסט ואינו מבחין בין הנטייה להיבריס ולאינפלציה לבין הנטייה לאינצסט ולהתמזגות. ואכן בשני המקרים האגו מאבד מגבולותיו ונטמע במשהו שגדול ממנו הן בחיבור לנפש הארכיטיפלית והן ביחס לעולם החיצוני ולזולת. ניתן אם כן לומר שבכל נטייה אינצסטואלית קיימת גם נטייה סמוייה יותר להיבריס ובכל נטייה מוקצנת להיבריס יש סכנה לרגרסיה מהירה למצב האינצסטואלי.

המיתוס על איקרוס ודדלוס(13), יכול לשמש דוגמא לכך.

מסופר שאשתו של מינוס מלך כרתים, חשקה לשכב עם שור לבן שפוסידון העניק כמתנה לבעלה. מינוס נדר לזבוח את השור הלבן לפוסידון, אך בשל יופיו הרב של השור הוא שמר אותו לעצמו והקריב שור רגיל במקומו. מינוס חטא בכך בהיבריס כלפי האל, שכן הוא הפר את נדרו לפוסידון, וגם אימץ לעצמו חלק ממהות האל. על כך פוסידון העניש את מינוס וגרם לפאסיפיאה, אישתו של מינוס, להתאהב בשור. התאהבות בשור הלבן יש לה משמעות סימבולית אינצסטואלית משום שהשור מסמל את היסוד האינסטינקטואלי מיני של הלא מודע הקולקטיבי והוא גם מייצג חלק ממהות האל. כאשר בת תמותה רוצה להתמזג עם האל היא מבטאת חוסר דיפרנציאציה בין האגו לארכיטיפ שאופיינית למצב האינצסטואלי אבל בו זמנית היא גם מבטאת את הנטייה שלה להיבריס.

דדלוס סייע לאשתו של מינוס לבגוד בבעלה והוא התקין עבורה תבנית של פרה מעץ, ציפה אותה בעורות ופאסיפאה העירומה נכנסה לתוכו. כך השור הלבן בעל אותה והיא התעברה ממנו וילדה את המינוטארוס - מפלצת של ראש שור עם גוף אדם, שמסמל את העונש על חטאים של היבריס ושל אינצסט. מינוס כעס על דידלוס שעזר לאשתו לבגוד בו עם השור ורצה להעניש אותו. הוא ציווה עליו לבנות לבירינת וכלא אותו, את בנו ואת המינוטארוס בתוכו. הכליאה של דדלוס ובנו עם המפלצת, מסמלת את המצב האינצסטואלי שבו הוא שרוי. דדלוס ובנו מתנוודדים בין שני מצבים קיצוניים: בין נטייה להיבריס המתבטא בניסיון אינפלנציוני להתמזג עם הצד היוצר של האל ושאיפה למעלה אל הידיעה ואל השמש, לבין נפילה לחוסר דיפרנציאציה אל הלא מודע המיוצג על ידי המינוטארוס, וגלי הים, התמזגות המבטאת את הנטייה לאינצסט.

אבל מה אם כן יכול להבחין בין אינצסט לבין היבריס ברמה הארכיטיפלית והאינטראפסיכית?

קשה לערוך אבחנה ברורה לגמרי אבל ראשית נראה שההיבריס קשור יותר בהתמזגות עם השאיפות, הנטייה כלפי מעלה והחוצה מן המרכז והמקור. לעומת זאת האינצסט קשור יותר בהתמזגות חזרה עם המקורות והנטייה לחזור למצב הגרעיני והגולמי. בשני המקרים

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

נטייה קוטבית לצד אחד (למשל להיבריס) מובילה גם לנטייה קוטבית לצד המנוגד (אינצסט).

אפשרות נוספת לאבחנה, קיימת כאשר מתייחסים אל הנטייה להיבריס כשייכת לציר שבין האני לבין העצמי. זהו ציר מאונך של יחסים, וביהדות מסמנים אותו כחטא ש"בין האדם למקום". לעומת זאת האינצסט שייך לציר אופקי של יחסים שמתקיים בין האני לבין הזולת, וביהדות הוא נחשב לחטא ש "בין אדם לחברו".

הסבר אפשרי אחר הנו שההיבריס הוא פועל יוצא לנטייה מודגשת יותר של האגו להתמזג עם היסודות הקשורים לארכיטיפ האב לעומת זאת האינצסט מיוחס יותר לנטייה מודגשת יותר של האגו להתמזג עם החלקים הקשורים לארכיטיפ האם.

ארכיטיפ האב מסמל את השאיפה לכוח, לשילטון, לחוק ולסדר, לאינטלקט ולנטייה לרוחניות ולערכיות מוסרית. השתלטות ארכיטיפ האב על חיי הנפש, מתבטאת בנטייה להזדהות מוחלטת של האדם עם היסודות הללו. במצב זה היא גורמת לתחושת גדלות והתנשאות ומעוררת את הנטייה להיבריס כוחני, אינטלקטואלי ורוחני. במקביל ארכיטיפ האם מסמל את הנטייה להכלה, להזנה ולהענקת חיים בהיבט החיובי לעומת הנטייה לבליעה, לרעב ולמוות, בצורה השלילית שלו. לפיכך ניתן לראות שכאשר ארכיטיפ האם משתלט על הנפש הוא מתגלה בכך שהיסוד המכיל בארכיטיפ האם הופך להיות בולעני, חונק וממית מתוך כך שהוא אינו מאפשר את הדיפרנציאציה בינו לבין האגו. השתלטות כזו של ארכיטיפ האם על האגו מעודדת נטייה להתנהגות אינצסטואלית הן ברמה הסימבולית, בנטייה ליצור קשרים סימביוטיים, והן ברמה הקונקרטית שיכולה להתבטא ברצון ליצור קשרים בעלי אופי מיני עם בני משפחה.

נחזור ונבחן את קיומו של הקשר בין אינצסט לבין היבריס כפי שהוא מופיע במעשיות עם נוספות ובמיתוסים.

ברונו בטלהיים(14), מתאר גרסאות מוקדמות ושונות של המעשייה "סינדרלה". בגרסה המאוחרת של המעשייה הגיבורה נתפסת כתמימה ומושלמת והופכת לקורבן בשל קינאת אחיותיה. עם זאת בורסיות אחרות שהיו נפוצות בצרפת, באיטליה, אוסטריה, יוון,

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

אירלנד, סקוטלנד, פולין, ורוסיה, בורחת סינדרלה לא מפני נסיך שרוצה לשאתה לאישה אלא מפני תשוקותיו המיניות של אביה.

מריאן קוקס(15), חקרה 342 גרסאות לסיפור סינדרלה וחילקה אותן ל3 קבוצות:

1. הראשונה כוללת 2 מאפיינים עיקריים של הגיבורה: שהיא זוכה להתעללות ושהיא מזוהה בזכות נעל.

2. השנייה כוללת שני מאפיינים נוספים שבהם קיים אב שרוצה לשאת את בתו לאישה וגיבורה שבורחת מכך ולכן היא מושפלת.

3. בקבוצה השלישית, במקום שני המאפיינים של הקבוצה השנייה קיים מאפיין נוסף שנקרא "משפט המלך ליר". בקבוצה הזו האב סוחט הצהרת אהבה מהבת שאינה מספקת אותו ולכן היא מגורשת, דבר הכופה עליה את מצבה של סינדרלה.(ראה י/ הערה א')

נראה אפוא שבמקורות הקדומים של המעשייה, השפלתה של סינדרלה נובעת לא מתוך קינאת האחיות בה אלא מכך שהיא מהווה איום אינצסטואלי – אדיפלי, ובכך עלולה לערער את המבנה המשפחתי. בצד מאפיין זה קיים המוטיב המתנשא של סינדרלה שאמורה להיות הכי יפה והכי מושכת, והשפלתה בסיפור נועדה גם לאזן את הנטייה שלה להיבריס.

במעשייה על שלגייה שוב בולט מוטיב יופייה של הגיבורה המאיים על אמה (החורגת). ההיבריס הגלוי של האם לגבי יופייה משקף גם את ההיבריס של שלגייה שאינו מיוצג באופן גלוי אבל הוא משתמע מן הערעור של שלגייה את ביטחונה ומעמדה של האם. המוטיב האינצסטואלי הוצנע בגרסאות המאוחרות וניתן לזהות אותו רק בגרסאות מוקדמות יותר. על פי סיפורים אלו, המלכה החורגת המנסה להיפטר משלגייה אינה עושה זאת רק בשל כך שהיא יפה יותר ממנה, אלא כיוון שהמלכה חוששת מכך שהמלך ימשך מינית אל בתו היפה.

ניתן להבחין בכך למשל במעשייה שמציג ברונו בטלהיים ע"י חוקר איטלקי בשם בזילה (16) ושנקראת "השפחה הצעירה". בגרסה זו נערה בשם ליזה נולדה לאמה בדרך נס לאחר שהתעברה מכך שבלעה עלה של שושן ולאחר מכן נפטרה. מי שגידל ואימץ את ליזה היה הדוד, אחיה של האם שדאג לה כאב. אשתו של הדוד (שהינה האם החורגת שלה למעשה) חששה מאד מליזה היפה וקינאה בה, משום שחשדה שבעלה רוחש אהבה אליה. יום אחד היא תקעה מסרק בראשה של ליזה והמעשה גרם למותה הזמני. גם אותה (כמו שלגייה) מניחים בארון זכוכית והיא ממשיכה לגדול עם הארון. לאחר 7 שנים הדוד עוזב את ביתו ואשתו של הדוד/האב שדעתה נטרפה עליה מרוב קינאה, מטלטלת את הארון בחוזקה כדי להוציאה ממנו. המסרק נושר משערה והיא מתעוררת. האם החורגת והקנאית הופכת את ליזה שהתעוררה לשפחה ומכאן שמו של הסיפור. לבסוף חוזר הדוד אל ביתו, מגלה שהשפחה הצעירה הינה ליזה היפה, ומגרש את אשתו הרעה שמרוב קינאה כמעט וחיסלה אותה.

מותה של שלגייה בגרסה המוכרת לנו, נגרם בשל גנדרנותה ונטייתה לפיתויים. המלכה האם "מודעת" לכך, ולכן מצליחה לפתות אותה 3 פעמים. פעם אחת בכך שהיא מתירה למלכה להדק את קישורי בגדיה וכך להיות מצודדת יותר. בפעם השנייה המלכה תוקעת מסרק בשערה כיוון שהיא רוצה שתסרק אותה כראוי כלומר תהיה מפתה יותר. ובפעם השלישית ע"י תפוח מורעל שהוא סמל לפיתוי הנשי. שתי תכונות אלו, פתינות של דמות האב והצורך להתרברב ביופי ולהתגנדר, מייצגות את הנטיות לאינצסט ולהיבריס בהקבלה, אצל שלגייה.

מיתוס היציאה מגן עדן זהו המיתוס הראשון הכורך את שני הארכיטיפים יחדיו. האדם החי בגן העדן נמצא במצב של *Participation Mystique* והוא באינצסט עם האם הגדולה. גן עדן מסמל את היסוד המכיל המזין והמגונן של ארכיטיפ האם הגדולה והמטיבה. במקום זה האדם אינו זקוק לפרסונה, הוא יכול להתהלך עירום וחש כתינוק הנתון ברחם אימו ומוגן מן העולם החיצון. בגן זה קיימים עץ הדעת ועץ החיים. שניהם נאסרו על האדם לאכול מפריים שכן היכולת להבחין בין טוב ורע והנצחיות של החיים, הינם יסודות אלוהיים

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

פטריארכליים. האכילה מעץ הדעת או מעץ החיים כרוכה בהפרת הצו האלוהי ולכן מהווה היבריס. ידיעה ואבחנה בין טוב לרוע שייכות לארכיטיפ האב ועולה מכאן שהנטייה להיבריס מאפשרת מחד את היציאה מן המצב האורובורי האימהי. מאידך, נטייה מוגברת להיבריס גורמת לניכור ולזרות שנוצרים בין האגו לארכיטיפ האם או בין האדם לטבע, ומעוררת את תחושת החטא והאשמה הכרוכים בהפרדות זו. כתוצאה מכך מתגברים באופן קומפנסטורי נטיות אינצסטואליות המתבטאות בכמיהה לחזרה לגן העדן.

מיתוס נוסף של בריאה שכורך את האינצסט וההיבריס יחדיו הינו המיתוס על גאיה, אוראנוס וכרונוס(13). למרות שמדובר פה על אלים ולא על בני אדם ניתן לראות שהמיתוס מהווה ביטוי מוקדם יותר למיתוס האדיפאלי שכורך אף הוא את האינצסט וההיבריס באקט אחד.

אוראנוס אל השמיים שנא את ילדיו חשש מהם ולכן קבר אותם באדמה. למעשה אורנוס חושש מן הנטייה להיבריס של בניו שיתפסו את מקומו וידיחו אותו משליטה. בשלב זה של ההתפתחות הילדים נמצאים באינצסט עם האם והיסוד האבהי-גברי אינו מפותח עדיין, אינו מעודד את הדיפרנציאציה מן האם, אלא להיפך קובר אותם ברחמה.

בהמשך, כרונוס בנו של אוראנוס, עושה אקט של היבריס כנגד אביו, אם כי זהו היבריס של אל. הוא מסרס את אביו ותופס את מקומו אבל אף הוא חושש מבניו ולכן בולע אותם כדי שלא ימרדו בו. הוא מבטא את העיקרון שמחד מתחיל לערוך דיפרנציאציה וליצור ניגודים בהיותו זה שמסרס את אביו הגוהר על אימו ומרחיקו אל השמיים. מאידך, הוא עצמו יוצר סימביוזה עם בניו ולא מאפשר להם לגדול ולהתפתח. בכך הוא מסמל שהאקט של הפרידה והיציאה מאינצסט עם האם, כרוך במעשה של היבריס ובו זמנית הוא קשור גם להתמזגות עם האב.

המיתוס של אדיפוס(13)

לאיוס היה מלך תבאי אשר האורקל מדלפי יעץ לו להימנע מהבאת ילדים לעולם כיוון שבנו עתיד להרגו. לילה אחד לאיוס השתכר ולכן לא יכול היה להתאפק מלשכב עם אשתו

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

יוקסטטה וכך נולד אדיפוס. אביו של אדיפוס רצה להיפטר ממנו מחשש שהנבואה תתגשם ולכן החזיר סיכה ארוכה לקרסוליו ומסר אותו לאחד הרועים שישליך אותו במקום שומם. הרועה שהיה מעבדיו של פוליבוס מלך קורינתוס, רחם על התינוק והביא אותו אל אשת אדונו המלך שהייתה עקרה והחליטה לאמצו. היא קראה לו אדיפוס ("נפוח הרגליים") וטיפלה ברגליו הפגועות עד שהחלים. כאשר אדיפוס גדל ועלה בו החשד שהוא בן מאומץ יצא לדלפי לשאול את הכוהנת מיהם הוריו. הוא לא קיבל תשובה לשאלתו אבל נאמר לו שהוא עתיד להרוג את אביו ולשכב עם אמו. לפיכך החליט אדיפוס להתרחק מהוריו ולעזוב את קורינתוס. בלכתו ברגל, נפגש במקרה באחד הצמתים, במרכבתו של אביו המקורי, לאיוס, שנסע לדלפי. משרתו של המלך ניסה לסלק את אדיפוס מן הדרך הצרה ואז פרצה קטטה שבמהלכה היכה אדיפוס את הרכב. לאיוס התערב והצליף בשוט על ראשו של אדיפוס ואז הוא כעס, היכה את לאיוס במקל, והרג אותו ואת מלוויו, מלבד אחד שהצליח להימלט.

החלק הראשון של המיתוס האדיפלי מתייחס לרצח האב ולפיכך קשור להיבטים ולמאפיינים של חטא ההיבריס. התנהגותם של לאיוס ואדיפוס בנו הינה אימפולסיבית וגאוותנית. במיתולוגיה מסופר על האב לאיוס שאינו מצליח לשלוט בדחפיו המיניים, עוד קודם לידתו של אדיפוס, והוא אונס את בנו של מארחו פלופס במהלך שיעור רכיבה. כמו כן, למרות שנאמר לו בנבואה שהבן שייוולד לו מיוקסטטה אשתו, יהרוג אותו, הוא אינו מצליח לשלוט בעצמו שוכב עמה וכך נולד בנו אדיפוס. גם אדיפוס נוהג בצורה אימפולסיבית והורג את אביו בעקבות ויכוח שבו הוא מתקשה למחול על כבודו ואינו מוכן לאפשר לאביו לעבור לפניו. הרצח נעשה בחוסר מודעות אבל מתוך עמדה גאוותנית, יהירה ופזיזה המאפיינת את החוטא בהיבריס.

אדיפוס אינו הורג רק את אביו הפרסונאלי אלא, כפי שכותב רוברט סטיין(10), הוא מביא בהמשך גם למותה של מפלצת הספינקס המסמלת את האם הגדולה. הספינקס טרפה את הגברים אשר עברו בדרכה ולא הצליחו לפתור את חידתה. החידה עסקה בטבע של ההתפתחות האנושית והשאלה שלה הייתה "איזה יצור מספר רגליו הוא פעם ארבע, פעם שתיים ופעם שלש?" רק אדיפוס, שאביו פצע אותו ברגליו בהיותו תינוק, ידע להשיב את

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

התשובה שזהו האדם שבהיותו תינוק הוא זוחל על ארבע, לאחר מכן הוא הולך על שתיים ולבסוף בזקנה הוא חוזר להלך על שלוש בעזרת שתי רגליו ומקל. אדיפוס, מתוך עמדת הנחיתות הראשונית של הנכות ברגליו יש לו רצון עז להוכיח את כוחו ואת עליונותו. כך הוא אומנם מציל את תבאי מן המפלצת אבל פוגע בכבודה של האם הגדולה שגאוותה בכוחה הגדול נפגעה ע"י יצור אנושי, והיא מתאבדת. אדיפוס זכה לתודה ולכבוד מידי אנשי תבאי והם העניקו לו את המלוכה ואת מלכתם יוקסטה שהייתה אימו המקורית ושממנה נולדו לו שני בנים ושתי בנות. בשל חטאו של אדיפוס על שהרג את אביו, פרצה מגפה נוראה בתבאי, האדמה איבדה פוריותה והנשים ילדו וולדות מתים. לאדיפוס נרמז ע"י הנביא טריזיאס שהוא הרוצח של המלך. לאחר שחקר בעניין וגילה שהוא אכן האדם שהרג את לאיוס אביו, מצא את אמו/אשתו, יוקסטה, ששמה קץ לחייה, תלויה על חבל. בשל תחושת האשמה הכבדה שהציפה אותו, הוא תלש את הסיכות שבהן כרכה יוקסטה את שמלתה, דקר בהן את עיניו, והתעוור.

המיתוס מגלה שהנטייה של אדיפוס להיבריס, שהתבטאה בצורך להפגין את כוחו ועליונותו באופן פזיז ואימפולסיבי, גוררת אותו לידי אינצסט עם אמו ומביא מגפה על עירו תבאי. היסוד האימהי כאמור נפגע אנושות כתוצאה מהנטייה להיבריס של אדיפוס שהמית את מפלצת הספינקס. לפיכך גם המגפה בעיר מתבטאת בפגיעה ביסוד האימהי - באדמה שמאבדת את פוריותה ובאמהות שיוולדות וולדות מתים. חטא ההיבריס המתבטא בהריגת האב ופתרון חידת הספינקס, הוא שגורר את אדיפוס לחטוא באינצסט עם האם הפרסונאלית (יוקאסטה). אדיפוס האשם מעניש את עצמו בעיוורון המבטא את חוסר התודעה בו היה שרוי הן כאשר חטא בהיבריס והן כאשר חטא באינצסט.

לסיכום:

הקשר הבסיסי והעמוק הקיים בין הנטייה לאינצסט והנטייה להיבריס מתגלה בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עם. בהיותם חטאים המופיעים כמוטיבים חוזרים בתרבויות שונות,

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

הם מרמזים על כך שהאיסורים לגביהם מהווים עקרונות מוסריים המשמשים כתשתית ערכית לחברה האנושית ככלל. ההיבריס המתבטא בנטייה של האדם להיות באינפלציה וברצון להידמות לאל, מתרחש כתוצאה מתהליך אינטראפסיכי, שבו האגו מתמזג עם יסוד גדול ממנו שהינו הארכיטיפ. גם האינצסט קשור לתהליך אינטראפסיכי הנובע מהנטייה של האגו להתמזג עם ארכיטיפ. לפיכך נטייה של אגו להתמזג עם ארכיטיפ כל שהוא יכולה להוביל גם להיבריס וגם לאינצסט וזה הגורם שמחבר ומקשר בין שתי הנטיות הללו. ההבדלים ההתנהגותיים בין שתי הנטיות, יכולים לנבוע כתוצאה מהתמזגות של האגו עם ארכיטיפים שונים כמו למשל עם ארכיטיפ האב או עם ארכיטיפ האם או עם ארכיטיפ הסלף.

הערה:

א. במאמר של דנדס(17), הוא מפרש את כמיהתו של המלך מהמחזה "המלך ליר" לבתו, כהשלכה של משאלותיה האדיפליות. הוא מבסס טענה זו על תת הטיפוס של סינדרלה, בו האב 'נאלץ' לשאת את בתו לאישה, כשלמעשה זהו ביטוי לנטייה האינצסטואלית הקיימת ביניהם. תת טיפוס זה של סינדרלה מסווג במפתח הטיפוסים הסיפוריים של ארנה ותומפסון (18), תחת המספר 510B, ומכונה "שמלה מכסף ומכוכבים". כינוי זה ניתן לסינדרלה על שם השמלות המיוחדות שהיא מבקשת ללבוש לפני שהיא "מחויבת" להינשא לאביה. שמלות אלו הינן יקרות במיוחד, נוצצות מכסף ומכוכבים, ומבטאות אף הן את הנטייה הכפולה של סינדרלה להיבריס ולאינצסט. ההתחייבות של האב להינשא לביתו נוצרה ע"י אמה של סינדרלה שנפטרה וביקשה שאביה יתחתן עם אשה שהטבעת של האם תתאים לה בדיוק, או ששמלתה של האם תהא כמידתה. במעשייה הרוסית שמזכיר יונג, קיימים מאפיינים סיפוריים הדומים לסיפורה של תת הטיפוס של סינדרלה, אלא שכאן הנטייה האינצסטואלית של הנסיכה היא כלפי האח ולא כלפי האב.

מקורות:

1. נצר ר, "מסע אל העצמי, אלכימיית הנפש – סמלים ומיתוסים", הוצאת מודן, 2004.
2. בלס ר.ב, "תולדות יחסה של הפסיכואנליזה לגילוי עריות: מיתוסים ומציאות" מאמר בספר "הסוד ושיברו: סוגיות בגילוי עריות", עורכות: זליגמן צ, סולומון ז, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2004.
3. זליגמן צ, "מבוא לגילוי עריות" מאמר בספר "הסוד ושיברו: סוגיות בגילוי עריות", עורכות: זליגמן צ, סולומון ז, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2004.
4. Freedman AM, Kaplan HI, Sadock BJ. Modern synopsis of comprehensive textbook of psychiatry. Baltimore. MD: Williams & Wilkins 1972.
5. Rasell DHE. The secret trauma: Incest in the lives of girls and women NY: Basic Books: 1986.
6. Masson JM. The assault on truth. New York: Farrar, Strauss, Giroux: 1984.
7. Jung CG. The Psychology of the Transference. In C.W. 16

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

8. Neumann E. The Origin and History of Consciousness.
NY: Princeton University Press Bollingen Series. 1993.
9. ביאליק ח. ג, " כל כתבי חיים נחמן ביאליק". תל אביב: הוצאת דביר,
1954
10. Stein R. Incest and Humen Love. Dallas: Spring Publication, 1973.
11. Malinowski B. Sex and Repression in Savage Society,
NY: Meridian Books, 1955.
12. Edinger FE. Ego and Archetipe. Boston & London: Shambala, 1992.
- 13 שבתאי א, "המיתולוגיה היוונית", סיפרי תל אביב, 2000 .
- 14 בטלהיים ב, "קסמן של אגדות", הוצאת רשפים, ת"א, 1987.
15. Marian R. Cox, Cinderella: Three Hundred and Forty-Five Varian
(London: David Nutt. 1893)
16. Basile G, The Pentamerone. 2 vols. London: John Lane the
Bodley Head, 1932

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי

17. Dundes A. To Love My Father All: A Psychoanalytic Study of the Folktale Source of King Lear, Essays in Folkloristic, Folklore Institute, 1978, 207-222.

18. Aarne A , Thompson S. The Types of The Folktale .
A Classification and Bibliography. FF Communications 184. Helsinki:
Academia Scientiarum Fennica,1961.

הקשר בין אינצסט להיבריס בחלומות, במיתוסים ובמעשיות עממיות / נתנאל פרי